

Αι Αθήναι, από τον 19ον εις τον 20ον αιώνα

ΚΩΣΤΑΣ Η. ΜΠΙΡΗΣ

Εκδόσεις Μέλισσα, 1996

Το ογκώδες βιβλίο του Κώστα Μπίρη «Αι Αθήναι, από τον 19ον στον 20ον αιώνα» είναι απαραίτητη πηγή για κάθε μελετητή της Αθηναϊκής ιστορίας. Ο Κώστας Μπίρης γεννήθηκε το 1899 και πέθανε το 1980. Οι ημερομηνίες αυτές είναι σημαντικές, το ξεκίνημα πατά ακόμα στον 19ο αιώνα, στην εποχή ίδρυσης του νέου Ελληνικού κράτους. Το τέλος έρχεται όταν κλείνει ο μεγάλος κύκλος των γεγονότων του 20ου αιώνα, το 1981 ξεκινά η σταδιακή κατάλυση του μετεμφυλιακού κράτους, του τελευταίου κρίκου μιας μακράς αλυσίδας που ξεκινά τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα και ίσως δεν αποτελεί υπερβολή να πούμε πως οδηγεί μέχρι και την ίδρυση του νέου Ελληνικού κράτους.

Πιο συγκεκριμένα ακόμα, ο Κ. Μπίρης κατείχε σημαντικές θέσεις στις πολεοδομικές υπηρεσίες του Δήμου Αθηναίων από το 1925 μέχρι το 1965, σαράντα ολόκληρα χρόνια, και έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στη σύσταση τους και στην λειτουργία τους. Μετείχε σε πάμπολλες ρυθμίσεις του σχεδίου πόλεως στην πιο κρίσιμη ακριβώς περίοδο της ιστορίας της πόλης. Μιλάμε για την περίοδο που η νεοκλασική πόλη μεταμορφώνεται στην σύγχρονη, με δύο ανεπανάληπτης έντασης κρίσεις, την μικρασιατική καταστροφή και τον εμφύλιο πόλεμο που προκάλεσαν τρομακτικές πιέσεις στα αστικά κέντρα με πρώτη και καλύτερη την πρωτεύουσα Αθήνα. Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι η σχέση του με τον Δημήτρη Καπούρογλου (1852-1942) «δάσκαλο και φίλο» του όπως τον χαρακτηρίζει στον πρόλογο του ο ανιψιός του Κ. Μπίρη, Μάνος Μπίρης. Ο Δ. Καπούρογλου είναι η μόνη φωνή που υπερασπίζεται συστηματικά την προ-νεωτερική Αθήνα που το νέο Ελληνικό κράτος προσπάθησε συστηματικά να εξαφανίσει βαπτίζοντας την αρχικά χωριό και προβαίνοντας έπειτα συστηματικά στην εξαφάνιση της τόσο στον δημόσιο χώρο όσο και στην μνήμη της πόλης. Αυτή η σχέση εξηγεί γιατί ο Κώστας Μπίρης είναι περισσότερο έτοιμος να διακρίνει τις διαφορετικές «ποιότητες» που χαρακτηρίζουν τον Αθηναϊκό χαρακτήρα. Αντιλαμβάνεται την παλαιά

Αθήνα, την νεωτερική (Νεοκλασική) και βλέπει την ανάδυση της σύγχρονης. Έτσι διατηρεί μια αρκετά ισορροπημένη φωνή, μια κριτική ετοιμότητα που πληροφορεί και ενδιαφέρει ακόμα σήμερα.

Το βιβλίο ακολουθεί μια γενική χρονολογική σειρά, προχωρά ψηλαφώντας τις σημαντικές μεταβάσεις, ακμές, παρακμές και τα θέματα που προκύπτουν στην πορεία. Κάνει αναφορά στην ιστορία των θεσμών και των σχεδίων που αφορούν την πόλη, δίνει στοιχεία για την γενική πολεοδομική εξέλιξη στο πέρασμα του χρόνου και παράλληλα δίνει πολύ χώρο σε συγκεκριμένα κτήρια και τοπόσημα μιλώντας συγκεκριμένα για την ιστορία και τη σημασία τους. Στις σελίδες του θα διαβάσει κανείς για τα Ανάκτορα δηλαδή την σημερινή Βουλή των Ελλήνων, για το Οφθαλμιατρείο, το Αρσάκειο, τον Άγιο Γεώργιο του Καρύτση, τις φυλακές Αβέρωφ κ.ο.κ. Δεν κάνει αρχαιολογία, μιλά για κτήρια παλαιά όταν έχουν σύγχρονες «περιπέτειες» αλλά με αυτές τις αφορμές υπάρχουν πληροφορίες για την Αρχαία, την λεγόμενη Βυζαντινή και την Οθωμανική αρχιτεκτονική. Καθώς διατρέχει τον 19ο και τον 20ο αιώνα, αυτούς τους δύο τόσο πυκνούς σε γεγονότα αιώνες, προσπαθεί με μέτρο να σκιαγραφήσει την εξέλιξη στις νοοτροπίες. Δεν μιλά σαν ειδικός αλλά αυτή η αναφορά συμπληρώνει το έργο, υπενθυμίζει το προφανές πως πόλη και άνθρωποι μελετώνται ταυτοχρόνως. Έτσι το σύνολο μοιάζει ολοκληρωμένο. Επειδή καλύπτει ένα τεράστιο χωρικά και χρονικά πεδίο κάνει αναγκαστικά γενικές περιγραφές ή ακόμα και γενικεύσεις αλλά γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο του χρωστάμε ευγνωμοσύνη, διότι κατάφερε να δημιουργήσει μια πλούσια αλλά προσβάσιμη και χυμώδη αφηγηρία μελέτης, μια ολοκληρωμένη βάση συζήτησης για όλους.

Ας τολμήσουμε να αναφέρουμε πως το 1928, που μαζί με το 1927 ήταν χρονιές μεγάλων πολιτικών εξελίξεων, και ενώ ο Κ. Μπίρης ήταν 29 ετών, ξέσπασε μια τρομακτική επιδημία κίτρινου πυρετού. Να υπενθυμίσουμε πως ο κίτρινος πυρετός μεταδίδεται με τσίμπημα κουνουπιού, είναι εξαιρετικά οδυνηρός και πως αυτή η επιδημία έχει να κάνει με τις εθνικές περιπέτειες, μπορεί να ειπωθεί σαν συνέπεια της κατάστασης της χώρας μετά την μικρασιατική καταστροφή. Τα κρούσματα πανελλαδικά έφτασαν τα 1.420.000 (με συνολικό πληθυσμό 6.204.684) με πολλούς θανάτους. Νόσησε και ο ίδιος ο πρωθυπουργός Ευάγγελος Βενιζέλος. Ο Κώστας Μπίρης αρρώστησε κι αυτός και δυστυχώς υπέστη μόνιμη παράλυση των κάτω άκρων, ήταν όπως λέγανε τότε «στο άνθος της ηλικίας του». Ας μην εκληφθεί ως υπερβολή πως το βαρύ αυτό γεγονός μοιάζει στα μάτια μας τόσο σημαντικό που αποκτά την ιδιότητα της μεταφοράς, ο Κ. Μπίρης έφερε πάνω του με τρόπο συντριπτικό το σημάδι μιας συλλογικής μοίρας, συμμετείχε σ' αυτήν με μάλλον τραγικό τρόπο. Το γεγονός αυτό, όμως, δεν μείωσε την μαχητικότητα του, ίσως, δε, να την δυνάμωσε.

Έχουμε λοιπόν την δυνατότητα να ακούσουμε με τρόπο αρκετά περιγραφικό και από πρώτο χέρι την ιστορία της πόλης από έναν πρωταγωνιστή των εξελίξεων. Ήταν διαρκώς παρόν και διαρκώς πίεζε τις αρχές και τα ιδιωτικά συμφέροντα για το καλό της πόλης, όπως τουλάχιστον αυτός το αντιλαμβανόταν. Η μάχη δόθηκε είτε μέσα από τις υπηρεσίες του δήμου είτε αρθρογραφώντας στα έντυπα της εποχής. Αυτή η διττή οπτική γωνία δίνει σ' αυτό το βιβλίο ακόμα μεγαλύτερη αξία. Διότι πρόκειται για βιβλίο που προέκυψε, για σωρεία άρθρων που υπέστη επεξεργασία και διατηρεί σε

πολλά σημεία τις μνήμες των περιστάσεων που τα προκάλεσαν. Με αυτά και μ' αυτά το βιβλίο αυτό δεν είναι ένα «θεωρητικό πόνημα» αλλά παραμένει (και σε κάποια σημεία φαίνεται έντονα) ένα δημόσιο κείμενο που μιλά γλώσσα απλή και διατρέχει τα βασικά ερωτήματα που αναγκαστικά έπρεπε να απαντήσει η πόλη τον 19ο και τον 20ο αιώνα. Μέσα στο κείμενο γίνονται συνέχεια αναφορές στο συγκεκριμένο δημόσιο χώρο και μαζί μ' αυτόν στη αέναη διαπραγμάτευση για την χρήση την σημασία και το μοίρασμα του. Οι εντάσεις και οι απογοητεύσεις, ο θυμός και η αγανάκτηση συνυπάρχουν με συστηματικές και ακριβείς περιγραφές, χάρτες φωτογραφίες και δεδομένα που βοηθούν να σχηματίσει κανείς άποψη.

Δεν είναι τυχαίο πως το βιβλίο ξεκινά με τον τίτλο του πρώτου κεφαλαίου «Η ΠΟΛΙΣ ΕΡΕΙΠΙΟΝ» και με εκτενές παράθεμα του Διονυσίου Σουρμελή που περιγράφει πως *«συνέρρευσαν πολλοί εκ παντοδαπών πόλεων ν' αγοράσωσι κτήματα, ώστε πολλοί εξ' αυτών έγινοντο κτηματικοί και δημόται Αθηνών. Οι δε εντόπιοι Τούρκοι, αναχωρούντες, έχυνον πικρότατα δάκρυα»*. Είναι σημαντικό αν και ασχολίαστο πως δίνει φωνή σε έναν «πραγματικό» Αθηναίο και μάλιστα έναν από τους λόγιους της εποχής όπως ο Σουρμελής που γεννιέται και συνάμα μορφώνεται στην Αθήνα προεπαναστατικά. Δηλαδή σ' αυτήν την Αθήνα που κάποτε, εσφαλμένως, λέγαμε πως προ ιδρύσεως του Ελληνικού κράτους ήταν ασήμαντο χωριό, ουσιαστικά ανύπαρκτη. Και μας αφηγείται μια στιγμή της πόλης καθοριστική, η οποία επιδρά μέχρι σήμερα. Ο παλαιός Αθηναίος δίνει χώρο στον θρήνο των παλαιών, Τούρκων, Αθηναίων και τους βάζει σε παράθεση με τους νέους. Ξεκινώντας ο Κ. Μπίρης, μέσα από τα λόγια του Σουρμελή, δεν μιλά για τα κτήρια αλλά για τους ανθρώπους και τη σύσταση της νέας άρχουσας «κτηματικής» τάξης, για την έλευση των ανθρώπων οι οποίοι αγόρασαν την ιδιότητα του «δημότη». Το παράθεμα τελειώνει με τα δάκρυα, αυτές οι ελάχιστες σταγόνες θυμίζουν το μυστήριο της «σχέσης», της σύνδεσης με τον τόπο, μέσα από τα αισθήματα μιλά για τα σώματα που τα φέρουν, τα σώματα που ξεχειλίζουν μια πόλη και της δίνουν το σώμα της και το νόημα της. Η εισαγωγή αυτή δεν επιτρέπει την αφαίρεση, δεν αφήνει περιθώρια να μιλήσουμε για την πόλη χωρίς τους ανθρώπους και να μιλάμε αποκλειστικά για «όμορφη» ή «άσχημη» πόλη.

Στο τέλος πάλι του βιβλίου είναι το κεφάλαιο «Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΖΩΝΗ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ». Κεφάλαιο με θέμα ακανθώδες στο οποίο ο συγγραφέας είχε προσωπική ανάμειξη κι αυτό εξηγεί τον μάλλον θυμωμένο τόνο που το διατρέχει. Αφορά πρωτίστως την απαλλοτρίωση της Αρχαίας Αγοράς, μια από τις πιο δύσκολες και βίαιες αποφάσεις στην σύγχρονη ιστορία της Αθήνας μια που η γειτονιά αυτή ήταν το τελευταίο κομμάτι της παλαιάς πόλης και η ανασκαφή της οδήγησε στον εκτοπισμό 3.500 ανθρώπων. Η θέση του Μπίρη ήταν ξεκάθαρα υπέρ των απαλλοτριώσεων. Τελειώνει όμως με την εξής παράγραφο: *Ήτο φανερόν. Η ελληνική κυβέρνησις εθεώρει ορθόν να τηρήση μυστικάς τας γενομένας αγοραπωλησίας εντός του χώρου των Αρχαίων Αθηνών, του οποίου η ελληνική και διεθνής Αρχαιολογία και ολόκληρος ο πολιτισμένος κόσμος αναμένουν την αποκάλυψιν. Εν τω μεταξύ, η επιτόπιος φήμη επεδείκνυνεν ως πωληθέντα εντός του χώρου τούτου διάφορα ακίνητα και ανέφερεν, αντιστοίχως, ονόματα ισχυρών προσώπων ως αγοραστών.*

Και μ' αυτό το σχόλιο, ξερά, τελειώνει αυτό το μνημειώδες βιβλίο. Με θυμό για τα ισχυρά πρόσωπα και την ιδιοτελή σχέση τους με την πόλη. Με ένα σχόλιο που πάλι όπως και το ξεκίνημα του βιβλίου αφορά αγοραπωλησίες.